

Uchwała z dnia 12 maja 2011 r., III CZP 15/11

Sędzia SN Marian Kocon (przewodniczący, sprawozdawca)

Sędzia SN Mirosław Bączyk

Sędzia SN Dariusz Dończyk

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Iwony W. przeciwko Łukaszowi Ć. i Agnieszce Ć. o uznanie czynności prawnej za bezskuteczną, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 12 maja 2011 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Apelacyjny w Katowicach postanowieniem z dnia 19 stycznia 2011 r.:

"Czy wierzyciel, którego dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków, może domagać się uznania czynności prawnej – darowizny własnościowego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego, dokonanej przez obojga małżonków za bezskuteczną, na podstawie art. 527 § 1 k.c., tylko w odniesieniu do rozporządzenia tym prawem przez dłużnika, w sytuacji, gdy małżonek dłużnika nie wyraził zgody na zaciągnięcie zobowiązania zgodnie z art. 41 § 1 k.r.o., w brzmieniu obowiązującym od dnia 20 stycznia 2005 r.?"

podjął uchwałę:

Wierzyciel, którego dłużnikiem jest jeden z małżonków, może żądać na podstawie art. 527 § 1 k.c. uznania za bezskuteczną czynności prawnej dokonanej przez obu małżonków i dotyczącej ich majątku wspólnego, gdy małżonek dłużnika nie wyraził zgody na zaciągnięcie zobowiązania w myśl art. 41 § 1 k.r.o.

Uzasadnienie

Sąd Okręgowy w Częstochowie wyrokiem z dnia 7 kwietnia 2010 r. uznał za bezskuteczną względem powódki Iwony W. umowę darowizny spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, zawartą dnia 28 lutego 2008 r. między pozwanymi a małżonkami Teresą i Waldemarem Ć. – w zakresie prawa

przeniesionego przez Teresę Ć. – w celu zaspokojenia wierzytelności powódki wobec Teresy Ć. w kwocie 183 918,32 zł z odsetkami. U podłoża tego rozstrzygnięcia leżało ustalenie, że przedmiot darowizny stanowił wspólność ustawową małżeńską darczyńców, a zobowiązanie Teresy Ć. nie powstało w wyniku czynności prawnej dokonanej za zgodą jej męża.

Rozpoznając apelację pozwanych, Sąd Apelacyjny w Katowicach powziął poważne wątpliwości prawne, którym dał wyraz w przedstawionym Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia zagadnieniu prawnym.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Przedstawione zagadnienie prawne powstało po wejściu w życie ustawy z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 162, poz. 1691 – dalej: "ustawa nowelizująca"), którą dokonano kompleksowej nowelizacji przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie stosunków majątkowych małżonków, w tym reguł dotyczących możliwości zaspokojenia się przez wierzyciela jednego z małżonków z majątku wspólnego. W stanie prawnym poprzedzającym wejście w życie ustawy nowelizującej zasadnicze znaczenie miał w tym względzie art. 41 k.r.o., ustanawiający zasadę, że zaspokojenia z majątku wspólnego może żądać także wierzyciel, którego dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków. Odstępstwo od tej zasady dotyczyło sytuacji, w której wierzytelność powstała przed powstaniem wspólności ustawowej albo gdy dotyczyła ona odrębnego majątku jednego z małżonków. Wierzyciel mógł wtedy żądać zaspokojenia tylko z odrębnego majątku dłużnika oraz z wynagrodzenia za pracę lub za inne usługi świadczone osobiście przez dłużnika, jak również z korzyści uzyskanych przez dłużnika z jego praw autorskich twórcy, praw twórcy wynalazku, wzoru lub projektu racjonalizatorskiego. Ponadto, sąd mógł każdorazowo ograniczyć lub wyłączyć możliwość zaspokojenia się z majątku wspólnego przez wierzyciela, którego dłużnikiem był tylko jeden z małżonków, jeżeli ze względu na charakter wierzytelności albo stopień przyczynienia się małżonka będącego dłużnikiem do powstania majątku wspólnego, zaspokojenie z majątku wspólnego byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego.

Ustawa nowelizująca ograniczyła przypadki, w których wierzyciel jednego z małżonków pozostających w ustroju wspólności ustawowej może uzyskać zaspokojenie z majątku wspólnego. Według art. 41 k.r.o. obecnym brzmieniu jest to

dopuszczalne tylko wówczas, gdy małżonek zaciągnął zobowiązanie za zgodą drugiego małżonka. W braku takiej zgody albo jeżeli zobowiązanie nie wynika z czynności prawnej, wierzyciel może żądać zaspokojenia z majątku osobistego dłużnika, z wynagrodzenia za pracę lub z dochodów uzyskanych przez dłużnika z innej działalności zarobkowej, jak również z korzyści, o których mowa w art. 33 pkt 9 k.r.o. Jeżeli wierzytelność powstała w związku z prowadzeniem przedsiębiorstwa, zaspokojenie wierzyciela może nastąpić także z przedmiotów majątkowych wchodzących w skład przedsiębiorstwa. Jak wskazano w uzasadnieniu projektu ustawy nowelizującej, możliwość zaspokojenia się z majątku wspólnego pozostawiono w ten sposób zapobiegliwości wierzycieli, w których interesie jest uzyskanie zgody małżonka kontrahenta na dokonanie czynności (Sejm IV kadencji, druk nr 1566). W literaturze zauważa się, że realizację tych rozwiązań materialnoprawnych zapewniają art. 776¹, 787 i 787¹ k.p.c. (...)

W orzecznictwie Sądu Najwyższego sprzed nowelizacji art. 41 § 1 k.r.o. przyjmowano dopuszczalność zaskarżenia przez wierzyciela skargą pauliańską czynności prawnej (darowizny) dokonanej przez oboje małżonków na rzecz osoby trzeciej (m.in. dziecka tych małżonków), gdy przedmiot darowizny wchodził do ich majątku wspólnego i nastąpiły wszystkie przesłanki skargi (art. 527 k.c.). Nie było wątpliwości, że skarga pauliańska może służyć wierzycielowi (np. wekslowemu) do uznania za bezskuteczną umowy darowizny nieruchomości rolnej, w której darczyńcami są oboje małżonkowie i mają status dłużników wekslowych (art. 47 ustawy z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo wekslowe, Dz.U. Nr 37, poz. 282), oboje byli zatem dłużnikami w rozumieniu art. 527 k.c. (por. wyrok Sądu Najwyższego dnia 9 maja 2001 r., II CKN 469/10, nie publ.). Dłużnikami w rozumieniu art. 527 k.c. mogą być zawsze dłużnicy odpowiadający solidarnie za dług wobec wierzyciela; np. wspólnik spółki jawnej jest wobec wierzyciela tej spółki dłużnikiem w rozumieniu art. 527 i 530 k.c. w związku z art. 22 § 2 k.s.h. (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 2006 r., II CSK 250/06, OSNC 2007, nr 10, poz. 155).

Przyjmowano także dopuszczalność skargi pauliańskiej w sytuacji, w której status prawny dłużnika miał tylko jeden z małżonków, a przedmiot zaskarżonej skargą umowy darowizny – dokonanej przez małżonków – wchodził do ich majątku wspólnego (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 24 października 2003 r., III CZP 72/03, OSP 2004, nr 9, poz. 116 i wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 czerwca 2003 r., IV CKN 204/01, OSNC 2004, nr 9, poz. 138.). Niezależnie od różnic w zakresie

określenia sytuacji prawnej małżonka niebędącego dłużnikiem wobec wierzyciela współmałżonka (...), w orzecznictwie Sądu Najwyższego traktowano małżonka odpowiadającego na podstawie art. 41 § 1 k.r.o. jako „dłużnika” w rozumieniu art. 527 i nast. k.c.

Jeżeli *ex lege* przewidziano odpowiedzialność cywilną małżonka ograniczoną do majątku wspólnego (art. 41 § 1 k.r.o.), to również wobec małżonka odpowiadającego za dług cudzy mogą zaktualizować się przesłanki skargi pauliańskiej, gdy w wyniku czynności prawnej obu małżonków powstał stan uniemożliwiający zaspokojenie chronionej wierzytelności także z majątku wspólnego (art. 527 § 2 k.c.). Przyznanie małżonkowi dłużnika statusu prawnego dłużnika w rozumieniu art. 527 k.c. pozwala na przyjęcie bezskuteczności czynności prawnej dokonanej przez obu małżonków w całości, a nie tylko w odniesieniu do małżonka zadłużonego wobec wierzyciela (por. uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24 października 2003 r., III CZP 72/03).

W obecnym stanie prawnym małżonek dłużnika nieudzielający zgody na zaciągnięcie określonego zobowiązania nie odpowiada w zasadzie za to zobowiązanie nawet majątkiem wspólnym, poza pewnymi wyjątkami (art. 41 § 1 i 2 k.r.o.). Z rozwiązaniem takim zostało skorelowane – przewidziane w art. 52 § 1a k.r.o. – uprawnienie przysługujące wierzycielowi, jeżeli uprawdopodobni, że zaspokojenie wierzytelności stwierdzonej tytułem wykonawczym wymaga dokonania podziału majątku wspólnego małżonków. Otwiera się wówczas możliwość uzyskania zaspokojenia należności wierzyciela z majątku osobistego zadłużonego małżonka i w ten sposób dochodzi do zagwarantowania stosownej ochrony prawnej także małżonkowi, który wcześniej nie wyraził zgody na zaciągnięcie zobowiązania przez współmałżonka.

W literaturze i orzecznictwie Sądu Najwyższego (por. np. uzasadnienie wyroku z dnia 6 czerwca 2003 r., IV CKN 204/01) zauważono, że przyjęte rozwiązania w zakresie ukształtowania odpowiedzialności małżonka za długi innego małżonka, nie mogą eliminować lub ograniczać możliwości posługiwania się skargą pauliańską wobec rozporządzeń obejmujących składniki majątku wspólnego, dokonywanych przez małżonków *in fraudem creditoris* (art. 527 i nast. k.c.). W przeciwnym razie doszłoby do znacznego osłabienia zasadniczych funkcji ochronnych tego środka prawnego przysługującego wierzycielom i związanego z każdą wierzytelnością (np. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2009 r., V CSK 184/09, OSNC-ZD

2010, nr C, poz. 86). Nie odpowiadałoby to z pewnością także podstawowym założeniom reformy małżeńskiego prawa majątkowego dokonanej ustawą nowelizującą, mającej na celu unowocześnienie reguł uczestniczenia małżonków pozostających we wspólności ustawowej w obrocie prawnym.

Powstaje kwestia ujęcia podstawowych przesłanek skuteczności skargi pauliańskiej w razie dokonania czynności prawnej przez obu małżonków, obejmującej składniki ich majątku wspólnego, gdy małżonek niebędący dłużnikiem nie odpowiada majątkiem wspólnym za dług cudzy i nie można mu – jak w poprzednim stanie prawnym – przypisać statusu dłużnika w rozumieniu art. 527 k.c.

Ochronny cel skargi pauliańskiej przemawia za tym, aby dopuścić tę skargę także wówczas, gdy nielojalne wobec wierzyciela rozporządzenie majątkowe podejmowane było nie tylko przez małżonków mających status dłużników w rozumieniu art. 527 k.c., ale przynajmniej z udziałem jednego takiego dłużnika. Sam udział małżonka niebędącego dłużnikiem wierzyciela w czynności prawnej noszącej cechy czynności fraudacyjnej jest wystarczającą okolicznością przemawiającą za możliwością uznania całej czynności prawnej za bezskuteczną wobec wierzyciela (art. 532 k.c.), a nie tylko za zakwestionowaniem jej skuteczności wobec zadłużonego małżonka. Przepisy art. 531 § 1 i art. 532 k.c., a także wyraźnie egzekucyjny cel skargi pauliańskiej przesądzają możliwość uznania za bezskuteczną całej zaskarżonej czynności prawnej, a nie jej części, ujętej podmiotowo (wobec określonego podmiotu) lub przedmiotowo (w odniesieniu do wyodrębnionej części czynności prawnej). Jednakże przy analizie dalszych przesłanek skargi pauliańskiej powinien być brany pod uwagę fakt statusu niezadłużonego małżonka dłużnika w tym sensie, że istotne są tu okoliczności dotyczące jedynie zadłużonego małżonka, a przede wszystkim – skutek kwestionowanej czynności w postaci niewypłacalności dłużnika (art. 527 § 2 k.c.), świadomość pokrzywdzenia wierzyciela przez dłużnika i świadomość tego stanu rzeczy u pozwanej osoby trzeciej (art. 527 § 1 *in fine* k.c.), to bowiem zachowanie się małżonka–dłużnika nosi cechy działania *in fraudem creditoris*.

Sąd Apelacyjny zasadnie stwierdził, że w wyniku darowizny dokonanej przez obu małżonków na rzecz ich dzieci zmniejszył się majątek zadłużonego małżonka. Odwołując się do dogmatycznej konstrukcji majątku w prawie cywilnym, należy przyjąć, że w niektórych sytuacjach – m.in. w związku z ustrojem wspólności majątkowej – majątek może obejmować kilka odrębnych mas majątkowych. W tej

sytuacji rozporządzenie przez obu małżonków składnikiem należącym do majątku wspólnego niewątpliwie zmniejsza majątek każdego z małżonków, w tym także majątek zadłużonego małżonka. Nie można jednak zgodzić się ze stanowiskiem, że między czynnością małżonków a stanem niewypłacalności dłużnika nie ma zawsze „bezpośredniego związku przyczynowego” w rozumieniu art. 527 § 2 k.c. Stanowisko takie zakłada, że uszczuplenie masy majątku wspólnego w wyniku czynności obojga małżonków zawsze pozostaje indyferentne prawnie, skoro wierzyciel i tak nie może prowadzić egzekucji z majątku wspólnego w związku z zadłużeniem tylko jednego z małżonków. Tymczasem skarga pauliańska służy do ochrony wierzytelności uprawnionego przy konieczności uwzględniania stanu całego majątku dłużnika, niezależnie od jego struktury prawnej, tj. występujących w nim mas majątkowych. Właśnie w toku sprawy wszczętej skargą pauliańską wierzyciel może wykazywać omawianą, obiektywną przesłankę niewypłacalności małżonka–dłużnika, m.in. przez odpowiednie zestawienie wartości składnika majątkowego objętego rozporządzeniem z rozmiarem chronionej wierzytelności, określenie składu majątku wspólnego i realnej prognozy uzyskania zaspokojenia po ustaniu wspólności majątkowej stron, np. na podstawie art. 52 ust. 1a k.r.o. Jednocześnie wierzyciel może dowodzić, że taki stan niewypłacalności został spowodowany zaskarżoną czynnością prawną małżonków, a nie innymi możliwymi przyczynami.

Dopuszczalność skorzystania przez wierzyciela ze skutecznej ochrony pauliańskiej wierzytelności rodzi jednak pytanie o możliwość prowadzenia egzekucji na podstawie tego wyroku wobec osoby trzeciej z przedmiotów majątkowych, które wskutek czynności prawnej uznanej za bezskuteczną wyszły z majątku dłużnika albo do niego nie weszły (art. 532 k.c.).

Nie można przyjmować *de lege lata*, że prawomocny wyrok, zaopatrzony w klauzulę wykonalności, może stanowić podstawę skutecznej egzekucji przeciwko osobie trzeciej, oczywiście po uzyskaniu także tytułu wykonawczego przeciwko małżonkowi–dłużnikowi, skoro przedmiot zaskarżonej darowizny znajduje się już w majątku pozwanej osoby trzeciej. Wymaga rozstrzygnięcia, jaką korzyść majątkową w rozumieniu art. 527 § 1 k.c. nabyła osoba trzecia, ponieważ egzekucja wierzyciela może być skierowana jedynie do tej korzyści (art. 532 k.c.). Wzgląd na ochronę małżonka niebędącego dłużnikiem pozwala przyjąć, że egzekucja taka nie może być jednak kierowana do całego przedmiotu czynności prawnej. Odmienne

stanowisko stanowiłoby naruszenie przyjętego *de lege lata* rozwiązania prawnego, zgodnie z którym małżonek niebędący dłużnikiem nie odpowiada w ogóle – nawet majątkiem wspólnym – jeżeli wcześniej nie wyraził zgody na zaciągnięcie zobowiązania przez drugiego małżonka wobec wierzyciela (art. 41 § 1 k.r.o.). Jeżeli w konsekwencji uzyskania wyroku przeciwko osobie trzeciej egzekucja z majątku tej osoby mogłaby odnosić się tylko do przedmiotów majątkowych, które wyszły z majątku wspólnego lub do niego nie weszły (art. 532 k.c.), to wspomniane ograniczenie ustawowe, eksponujące potrzebę ochrony małżonka niebędącego dłużnikiem i niewyrażającego zgody na zaciągnięcie zobowiązania przez współmałżonka, powinno pojawić się właśnie w tym stadium realizacji ochrony pauliańskiej wierzyciela. Oznacza to, że wierzyciel nie mógłby jednak prowadzić egzekucji z przedmiotu majątkowego objętego czynnością prawną uznaną za bezskuteczną, skoro wyłączona została odpowiedzialność małżonka niebędącego dłużnikiem z majątku wspólnego, a trwa jeszcze taka wspólność po wygraniu przez wierzyciela sprawy wszczętej skargą pauliańską. Chcąc uzyskać zaspokojenie chronionej wiarytelności na podstawie wyroku pauliańskiego, wierzyciel powinien zastosować środki prawne, które doprowadzą do ustania ustroju majątku wspólnego między małżonkami (art. 52 § 1a k.r.o.), jeżeli takie ustanie nie nastąpiło wcześniej z określonej przyczyny (por. np. art. 52 § 1, art. 47 i 54 k.r.o.). Powołując się na art. 52 § 1a k.r.o., wierzyciel zatem może uprawdopodobnić, że zaspokojenie wiarytelności stwierdzonej tytułem wykonawczym wymaga dokonania podziału majątku wspólnego małżonków. Jeżeli legitymuje się już tytułem wykonawczym przeciwko osobie trzeciej i tytułem wykonawczym przeciwko małżonkowi–dłużnikowi, to zniesienie na jego wniosek wspólności majątkowej małżeńskiej miałoby swoje uzasadnienie właśnie w tym, że istnieje potrzeba zaspokojenia wiarytelności w wyniku egzekucji z przedmiotu majątkowego, który wszedł do majątku osoby trzeciej w rozumieniu art. 527 k.c., i to w takim zakresie, w jakim można określić udział małżonków w poszczególnych składnikach ich byłego majątku wspólnego.

W wyniku ustania wspólności majątkowej małżonków do składników tego majątku mają zastosowanie przepisy o współwłasności w częściach ułamkowych. Udział taki określa możliwy zakres zaspokojenia wierzyciela z przedmiotu czynności prawnej uznanej za bezskuteczną, co oznaczałoby konieczność odpowiedniego oszacowania takiego przedmiotu. W konsekwencji udział taki wyznaczałby zakres

ochrony pauliańskiej udzielonej wierzycielowi jednego z małżonków uwzględniającej także interes prawny pozwanej osoby trzeciej, gdy korzyść majątkowa takiej osoby, określona za pomocą udziału małżonka niebędącego dłużnikiem w majątku wspólnym, uzyskana na podstawie zaskarżonej umowy darowizny, nie została uzyskana *in fraudem creditoris* w rozumieniu art. 527 k.c.

Z tych względów Sąd Najwyższy podjął uchwałę, jak na wstępie.